جیۆپۆلیتیکس و دەوڵەت و سیاسەتی دەرەوەو چارەنووسی جیهان

حیلمی عەلی شەریف

جیۆپۆلیتکیس و خەڵك ودەوڵەت

جیۆپۆلیتکیس بەم ناوەی ئیستایەوە باس و لێکۆڵینەوەیەکی تازەیە، زاناو پسپۆرە جوگرافیا ناسەکانی دەوڵەتە سەرمایەدارو ئیمپریالی‌یە گەورەکانی جیهان هانیویانەتە کۆڕی زانستی ئادەمیزادەوە.

پەیوەندی‌یەکی توندو تۆڵی هەیە بە چارەنووسی گەل و وڵاتە پچووك و مام ناوەندی‌یەکانی جیهانەوە، وەلە گۆڕەپانی وڵاتە گەورە چاوبرسی‌یە چەوسێنەرەکانەوە هەڵئەقوڵێت و هی خۆیانەو لەوانەوە بڵاوبۆتەوە ،وەپیش ئەمانیش هەر لە دەوڵەتە هاوشانە کۆنەکانی جیهانیانەوە بە شێوەیەکی تر هاتۆتە کایەوە.

بەم ناونیشانەی سەرەوە بەشي یەکەمی ئەم باسەمان لە ژمارە 103 و 104 وەبەشي دووەم لە ژمارە 105ی سالی 1985دا بەناونیشانی «بەسەر سنووری وڵاتاندا کشان و بایەخدارترین دەرفەت» بلاوکردەوە. وا لەم ژمارەیەدا بەناونیشانی «جیۆپۆلیتیکس و خەلك و دەولەت» بلاوئەکەینەوە.

زانایانی جیوپولیتیکس زۆر بەتەنگەوەن هیزو تواناو پایەداری دەوڵەتان تێبگەن ،بەتایبەتی هی ئەو دەوڵەتانەی دوژمن و ناحەزی دەوڵەتانی خۆیانن یان حەز بە دۆستایەتی و هاوکاری کردنیان ئەکەن واتا بەرەیەکیان لەگەڵدا پێك بهینن یان چاویان تێبریون بیان خەنە ژیر دەسەلاتی دەوڵەتەکانی خۆیانەوە یان هەر راستەو راست بەشێك یان هەموو خاکەکانیان داگیربکەن و دەوڵەتەکانی خۆیانیان پێ گەورە بکەن.

تا لەم باسە باشتر تێبگەین پێویستە لە رووی فەلسەفی و یاسا (قانون)وە خوێنەر سەرەتایەك لە دەوڵەت و دروست بوونی و فرمانەکانی تێبگات.

وشەی دەوڵەت خۆی لە خۆیدا واتایەکي تیۆری هەیە، کە دەزگایەکە هێزی ناوچەکەی خۆی گرتۆتە دەست و ئەم هێزەش بەسەر هەموو شتێك و دەسەلاتێکی تردا فەرمانرەوایەو خۆی لەهەموو لایەك بە خاوەن دەسەلات و خاوەن. هەق تر ئەزانێت

،كە نابێت کەس و هیچ هێزو توانایەکی تر لە ئاستیا سەرکێشی وملی پێچی بکات.

دیارە ئەم دەسەلاتە بێ ئامانەش کە مافی گرتن و کوشتن و ئازاردان و خەلات کردنی هەیـە ،خـۆی لە خۆیـەوە بو خەلکی قوت نابێتـەوە، بەلکـو پشت ئەبـەستێت بە ئایدیولوجیو بناغەی ماددی تایبـەتی یـەوە، و لەهـەموو کات و جێگایەکدا شان ئەداتە سەر دوو هێزی کاریگەر لەناو کومەلدا؛

یەکەم هێزی عەسکەري و دووەم: هێزی ئابووری.

هارۆلدلاسکی بەووردی دەولەت لە حکومەت جیا ئەکاتەوە کە ئەلیت «دەولـەت دەزگـایەو حکومەت کەسانێکن ،کە بەناوی دەولەتەوە فەرمانرەوایەتی ئەکەن». -

ئەوی راست بێت دەولـەت و حکـومـەت لە سێیـەری هەموو رژ یمێکی ناســراوی ئەم سەرزەمینــەدا ئەم جیـاوازی یەیـان لە نێواندا هەیە جگە لە کومەلگا هەرە سەرەتاییەکانی ئادەمیزاد، کە بە کۆمەلگای کومونیستی سەرەتایی ناوبانگی بلاوبوتەوە، لەگەل رژێمە زۆر دیکتاتوری‌یەکان ،کە دەولەت و فەرمانرەوا لەیەکتری جیا ناکرێنەوە وەکو لویسي چواردەهەمی فەرەنسا ئەیوت: «من دەولەتم و دەولەتیش منە».

جا ناکـرێت ئەم فەرمـانـرەوایـانە بەناوی دەولەتەوە ئەم هەموو دەسـەلاتـەیـان بێ‌پشتـوپـەنـاو بناغەیەکی ئایدیولوجی بەدەستەوە بێت. بویـە زانـایـانی یاسـاو کومـەلایـەتی‌و فەیلەسـوفـە خاوەن تیـوری‌یــە جۆراو جۆرەکـان کەوتنـە لێکـولینـەوەو لێکـدانـەوەو باسکـردن و پاکـانـەکـردن، بەلام بەگشتي بوون بە دوو بەشـەوە بەشی ئایـدیـالیستی (میثـالی)و بەشی ماتـریـالیـستی (مادی) یان سۆشیالیستی علمي.

هەر زوو ئەرەستـووی گریکی وتـوویـەتی «دەولـەت بۆ ئەوەیە ژیانێکی خۆش بۆ هاوولاتیان جێ‌بەجێ بکات».

هوبــز - یش ئەلێت «شــارستــانێتی نایـەتـە دي ئەگـەر ئەم شارستـانێتی‌یـە دەسـەلاتی ژیـان و مردني بەدەستـەوە نەبێت».

• جۆن لوك - یش ئەلێت «نـەبێ دەزگـایـەکی گشتی فەرمـانـرەوا هەبێت مافی ژیان و سەربەستی‌و مردنی بەدەستەوە بێت».

دوکتــور منــذر شاویش ئەلێـت «دەولـەت بریتی‌یــە لە جیاوازی‌کردن لە نێوان فەرمانرەواو فەرمان بە سەرداکرود».

ئەوی راست بیت ئایـدیـالیستـەکـان جارێك بۆ پاکانەکردن و شي کردنـەوەی ئەم باسـە پەنـا ئەبـەنە بەر تیۆری باوکایەتی، کە دەولــەت ئەچێتــە قەوارەی باوکـەوەو خەلکیش ئەچێتـە قەوارەی منـالی ئەو باوکـەوە واتـا چۆن باوك منـالي خۆی دێنێتـە دینـاوەو پەروەردەی ئەکـات و پێی ئەگــەیــەنێت ومــافی تەمێ‌کـردن و سزادانی ئەو منالە شي هەیە، هەروەها دەولەتیش وایەو خاوەنی هەمان دەسەلاتە واتا دەولەت هەر خێزانە بەلام لە قەوارەیەکی گەورە تردا.

هی‌تـریش هەن ئەبەسـتن بە میللەتـەوە واتا میللەت بەپێی پەیمـانێکی مۆرکـراویـان بروا پێ‌کـراو راستـەو خۆ یان ناراستـەو خۆیان نیوە راستەو خۆ بە ئارەزووی خۆی سـەبارەت بەوەی ئەم فرمـانـە واتـا فرمـانی دەسـەلاتـداریتی لەهـەموو جیگەو کاتێکدا بەهـەمـوو ئەنـدامـەکـانی ناکرێت، داویتی‌یە دەست کۆمەلێکی لێ‌هاتوو، کە بۆ ماوەیەك و بەپێی دەستوورو یاسایەکی دیاری‌و نیشـانـە کراو بەکـاری فەرمـانـرەوایی‌و دەسـەلاتـداریتی بەپێی قازانجی گشتي هەلسێت ،کە هەموو ئایدیولوجیستە دیموکراتی خوازەکان لەم بەرەیەدا کۆ ئەبنەوە.

لە سەدەکــانــی ناوەراســت و پێش ناوەراستـیـشــدا گەلـێ ئایـدیـولـوجیـسـتی سـەر بە فەرمـانـرەواکـانی ئەوسـا فەرمـانرەوایی دەسەلاتدارەکان و دەولەتیان خستوتە پال هێزی ئاسمان کە گوایە ئەم دەســەلاتـدارانـە لە جیـاتی هێـزیکی ئاسمـانی یان چەنـد هێــزیکی پیــرۆزی ئاسمــانی نادیـار لە پێنـاوی خیـرو خوشی خەلکی‌و راگرتنی لەنگەری دادپەروەری ئەم ئەرکەیان گرتوتە ئەستۆ.

ئەوەی کە خاوەن تیــوری‌یــە ئایـدیـالی‌یــەکـان لە هی تر جیـائـەکـاتـەوە ئەوەیە، کە هەمیشە سوور بوون لەسەر ئەوەی کە فەرمـانـرەواو دەولـەت دادپـەروەرو بێ‌لایەنن، جیاوازی لە نێوان

خەلکی‌دا ناکەن ،هەژارو دەوڵەمەند لای ئەوان یەکسانن. تەنیا دادپەروەری، کە لە یاساکانیاندا رەنگ ئەداتەوە فەرمانرەوایەو بەس!! لەگەل ئەمەشدا لەسێبەری رژێمی کویلەییدا خاوەن کۆیلە مافی ئازاردان و ماندوکردن و گەلی جار کوشتنی کۆیلەی هەبوەوە ،هەروەکو لەسێبەری رژێمی دەرەبەگایەتی‌دا دەرەبەگ بەپێی یاسای دەوڵەتەکەی خۆی مافی سوخرەگەری هەبووەو جوتیار ئەبو بێ‌دەنگ و سەنگ بەلای کەمەوە چەند رۆژێك لەهەفتەیەکدا سوخرە بو دەرەبەگ بکات. هەروەکو لە سێبەری رژێمی سەرمایەداری‌دا سەرمایەدار لە سنورێکی نیوە ئازاد دا بەهێزی کرێکاری دەوڵەتەکەی خۆی سەرمایەی نوی کۆئەکاتەوە.

بۆیە ئایدیولوجیستە مەتریالی‌یەکان و سۆشیالیستە عیلمی یەکان کەوتنە خەباتێکی توندو تیژ لە پێناوی روون کردنەوەی سەرەتاکانی دامەزراندنی دەوڵەت و ئامانجی دروست بونیان دا.

ئەمانە ئەڵێن هەر دوای کومەڵگەی کۆمونیستی سەرەتایی ویەیدابوونی دوو چین، چینی چەوسێنەرو چینی چەوساوە ئیتر دەوڵەت بەشێوەی سەرەتایی پایە نزم دروست بووەو بەرە بەرە بەدەم پیشکەوتنی ئادەمیزادو شارستانیتی‌و پێشکەوتنی تەکنو لوجیاو کشت و کاڵ و پیشەسازی‌یەوە، دەوڵەتیش وەکو سەرخانی ئەم ژێرخانانە رووڵە پیش کەوتن بووە، بەڵام هەمیشە نوێنەری چینی خاوەن دەسەلات بووە، چینی خاوەن دەسەلاتیش ئەو چینەبووە، کەئامرازی بەرهەم هێنانی بەدەستەوە بووە، یان راست ترخاوەنی ئامرازی بەرهەم هێنان بووە، وەئەم خاوەنیتی یە کردوویەتی بە خاوەنی دەوڵەت و ئەمجابە خاوەنی دەسەلاتی ماددی وعەسکەری‌و ئابوری وەبەپێی ئەم بۆچوون و شی کردنەوەو لێکدانەوەیە فەرمانرەوایەتی کردووەو دەسەلاتی بەسەر هەمووشتیکدا گرتووەو بەپێی قازانجی خۆی بردوونی بەرێوە.

ئیتر بەپێی بۆ چوونی ئەوان دادپەروەری‌و یاسا پەرستی‌و خەلکی چوون یەك سەیرکردن، هەموویان چاوبەست و فروفێڵن و قازانجەکانی ئەم چینە خاوەن دەسەلاتانەی لە پەنادا ئەشاررینەوە. هەروەها ئەو راستی‌یەش ناپیچنەوە، کە ئەڵێن دەوڵەتانی سۆشیالیستی عیلمي - ش هەر بەپێی ئەم ئایدیولوجی‌یەتە فەرمانرەوایی ئەکەن و ئەرۆن بەرێوە، واتا دەسەلاتی چینی خاوەن ئامرازی بەرهەم هینان کە پرولیتاریایە فەرمانرەوایە بەسەر چین و توێژاڵەکانی ترداو دەوڵەتی سۆشیالیستی بەپێی قازانجی گشتی ئەم چینە چینی پرولیتاریاو هاوکارەکانی فەرمانرەوایی ئەکات و هەموو دەزگا ماددی‌و ئایدیولوجی‌یەکانی ئەم دەوڵەتە پێش هەموو شتیك قازانجی ئەمانی خستۆتە پێشەوەو بەرە بەرە چین و توێژاڵەکان تر، کە لەوەپیش دوژمن و خاوەن دەسەلات بوون لەناو ئەبات.

هەروەکو دەوڵەتەکانی پێشوش لە پێناوی قازانجی چینە خاوەن دەسەلاتە چەوسینەرەکان هەروایان کردووە.

ئەمجا بۆ لێ تێگەیشتن لە دەوڵەت پێویستمان بەم سەرەتایەی پێشوو هەبوو لەگەل ئەوەشدا جیۆپۆلیتیکس لە کلاورۆژنەیەکی ترەوە سەیری دەوڵەت ئەکات.

دکتور محمد ریاض ئەڵێت «جیۆپۆلیتکس ئەو فرمانەی گرتۆتە ئەستۆ کە لە دەوڵەت وەك بووەیەکی عضوی بکۆلێتەوە کە لە ئەنجامی یەکگرتنێکی دیاری‌کراوی خەلکی دامەزرابێت لەسەر بەشێك لەم سەرزەمینە کە بۆی هەبێت لە چوارچێوەیەکی سیاسي دیاری‌کراودا پەرەبسێنێت و بکشێت یان پوچەل ببێتەوەو لە ناوبچیت».

وە دوکتور علی المیاح - یش مەرجە سروشتی‌یە پێویستەکان (العوامل الطبیعیە)وە ئەو مەرجانەی پەیوەندی‌یان بەخەلکەوە هەیە (العوامل البشریە) بە مەرجی بنچینەیی ئەزانێت بۆ ئەوانەی ئەیانەوێت لە جیۆپۆلیتیکس باش تێبگەن.

(ئادەمیزاد یان خەلك یان گەل یان نەتەوە)

بەڵام لەم لێکولێنەوەیەدا باسي بەشي دووەمیان ئەکەین واتە ئەو مەرجانەی پەیوەندی‌یان بەخەلکەوە هەیە یاپێ‌یان بلێین

ئادەمیزاد یان خەلك یان گەل یان نەتەوە.

یەکێك لە مەرجە بناخەییەکانی دەوڵەت دروست بوون ئەوەیە، کە لە قەوارەی ئەو دەوڵەتەدا کومەڵە خەڵکیکی دامەزراو لەسەرزەوییەکی دیارو نیشانە کراوو سنوور کیشراو هەبێت کە ئەو خەڵکە قازانج و سوودیان لەو دامەزراندن و پێکەوە ژیانە دەست کەویت. زور کومەڵانی تلای خەڵك هەن پێکەوە ئەژین و ئەگەرین بەڵام لەبەر ئەوەی بەزەوییەکی سنوور دیارو کیشراوەوە نەبەستراو نەتەوە پیٚیان ناوترێت بەشێکی دەوڵەت یان دەوڵەتیان لیٚ دروست نابێت وەکو قەرەج (غجر)کە هەمیشە گەرۆك و کۆچەرن.

ئەم خەلکەش لە چوارچیوەی دەوڵەتێکی ناسراودا ئەژین هەموویان لە رووی نەتەوایەتیو رەگەزوو هاوو خوینییەوە یەکسان نین، بەلکو لەهەر دەوڵەت ویان چەند دەوڵەتێکدا رەنگە و روویەکی تایبەتییان بەخۆیانەوە گرتووە.

لەهەندیٚ دەوڵەتدا لە چەند ولاتێکەوە خەڵکی کۆچیان بۆ کردووەو تیا کۆبوونەتەوەو بەهەموویان لەگەڵ هەندی خەڵکی کۆنی وڵاتی ئەو دەوڵەتەدا گەلێکی تازەیان پێك هانیوەو، یان زمانێك بووە بە زمانی یەکگرتووی ئەو گەلە، یان زمانی بەشي زۆری خەڵکە کوچ کردووەکە خۆی سەپاندووە بەسەر زمانەکانی ترداو بووە بە زمانی یەکگرتووی ئەو دەوڵەتە وەکو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو ئوسترالیا کە لە هەر دوولا زمانی ئینگلیزی بووە بە زمانی یەکگرتوو سەرەکی ئەم دوو وڵاتە.

بەڵام لەهەندیٚ دەوڵەتی تردا خەلکەکەی هەر لەسەرەتاوە هەموویان یەك نەتەوەو یەك رەگەزو یەك سەرچاوەی رەگەزایەتی یان هەیە، یان چەند سەرچاوەیەکی پچوکی لاواز لە سەرچاوەیەکی گەورەو بەهیزو خاوەن خاسییەت و سروشتي خاوەن تواناداتواونەتەوەو ئامێتەی یەکتری بوون و بەیەك زمان قسە ئەکەن و نەتەوەیەکي تایبەتی دیارو جیاواز، لەهی تریان پیاك هانیوە، کە بەم جورە یان ئەلین نەتەوە (الامه).

لەهەندیٚ دەوڵەتی تریشدا چەند نەتەوەو رەگەزێك لەبەر گەلیٚ هۆی جۆراوجۆر وبەزۆرو بەخوایشت لە قەوارەی دەوڵەتیکدا کۆبوونەتەوە وئەچنەوە سەر چەند تیرەو رەگەزو نەتەوەیەك بەڵام بەهەموویان گەلێکی یەکگرتوو، یان چەند گەلێکی یەکگرتوویان پێك هانیوە. کە زانایانی جیۆپۆلیتیکس و زانستي کۆمەڵایەتی زۆر خۆیان بەم جۆرە دەوڵەتانەوە خەریك کردووەو لەوانی تر زیاتر بەلیکولینەوەو شي کردنەوەی پتەویو لاوازیو کیشەو بەرەی نیواني گەلانی ئەم دەوڵەتانەوە ماندوو بوون.

ئەوي راست بێت وەکو نەتەوە ورەگەزو تیرەو زمان بابەتی سەرەتایی ئەم باسەن هەروەها ئاین و بروای ئاسمانی نادیارو خواپەرستی - ش بابەتی تری ئەم باسەن هەرچەندە لە کیٚش و پیوانەی ئەواني پێشوودا نین چونکە تا ئیستا بەروونیو ئاشکرایي دوو دەوڵەتی جیهان لەسەر بناخەی ئاین دامەزراون، کە قەوارەی زایونیستي و پاکستانن.

زایونیستەکان ئاین و نەتەوەیان تیکەڵ کردووەو بەناوی هەر دووکیانەوە کەهەر بەیەکیان ئەزانن، یان ئەیانەویت وای بخەنە پێش چاو، دەوڵەتی (ئیسرائیل) یان بە یارمەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو رۆژئاوا دروست کرد.

موسوڵمانانی موسوڵمانانی دەوڵەتی پاکستانی ئیستا، کە نزیکەی پینج یەکی دانیشتوانی ئەوسای هندستان ئەبوون دەوڵەتێکی ئیسلامییان لەسەر خاکی ئیستای پاکستان بەنگلادیش دامەزراند ئیتر لەم دوو نمونەیە بەو لاوە نمونەی ئاوا روون و دیار نییە هەرچەندە ئەندەنوسیاش دوای دامەزراندني نازناوی ئیسلامی بەبەری دەوڵەتەکەیدا هەلکیشا. وەدەوڵەتوکە زور پچکولەکەی فاتیکانیش بو خزمەتگوازی ئاینی مەسیحی کاثولیکي باوەرگە (مذهب) دامەزراوە.

سەبارەت بەوەی پسپورو زانایانی زانستی جیۆپۆلیتیکس و جوگرافیای سیاسي بایەخیکی زۆریان داوە بەم باسە چونکە، راستەوخۆ پەیوەندی بە تواناو لاوازیو پتەویو پوچەلی دەوڵەتەوە هەیەو ئەبێتە هۆی گەشەکردن و پەرەسەندني دەوڵەت، یان لاوازیو پوچەڵ بوونەوەو

لەناوچوونی.

بۆیە پێویستە لەم باسەشدا هەمان بایەخ و نرخي هەبێت و بۆ خوینەران روون بکرێتەوە.

ئەگەر پێش ئەوەی باسي هەر دەوڵەتیك ،یەك یەك، بکەین، سەرنجێــك بدەینــە هەمـوو سەرزەمین ئەروانین کە ئیستـا 4/5 ملیار خەلك لەهەموو رەگەزوو نەتەوەو تیرەو ئاینێك ئەژین ،کە بەسەدان زمانی جۆارو جۆر ئەدوێن و بەوشکایی ئەم سەرزەمینەدا بلاوبــوونــەتــەوە وئــەم ژمـارەیە لە ساڵی 2000ی زایینیدا چاوەروان ئەکــرێت بگــاتــە 6ملیـار کەس بەلام وەنـەبێت ئەم بلاوبــوونــەوەیــە یەك کێش و تەرازووی هەبــێــت، بەلـکــو لەنـاوچـەیـەکـدا چررو لە ناوچـەیـەکی تر دا نیوە چررو لە جیگا یەکی ترا شاش بەش، بووە.

بەپێی سەرژمیــری بلاوکــراوە ،نـزیکـەی 60./.ی لەسی 3 ناوچە دا بلاوبوونەتەوە، ناوچەی چین و ژاپون وەناوچەی هندو پاکستان و بەنگلادیش و ناوچەی ئەوروپا.

وەلـەسـەر ژمیـرێکی تردا دوکتـور ریاض محمد ئەلیت «55./.ی دانیشتـوانی سەرزەمین کەوتـونـەتـە ئاسیای روژهەلات و خواروو وە 25./.ی کەوتـونـەتـە ئەوروپـاو یەکێتی سوڤییەتەوە وئــەوانی تر بەســەر بەشــە و شکـایـەکـەی تری سەرزەمینـدا بلاوبـوونـەتـەوە وەلـەم جێگـایـانـەشدا وەنەبێت چرریو شاشی بلاوبوونەوەیان چۆن یەك بێت ئەمانەش شوێنی زۆر چررو نیوە چرریان تێدا هەلکەوتووە.

ئەمجا لێرەدا کێشەیەکی تر دێتە پێشەوەو کە ئایا ئەم خەلکەی لە ولاتێکــدا بەچــرری ئەژین، خاکی ولاتــەکـەیـان، ژیـان و گوزەرانیــان مــوگــەر ئەکـات؟ چرریو شاشي دانیشتــوانی دەولەتیك بۆیان ئەبێت بەخیر، یان بەکوێرەوەری؟

وەکـاربـەدەستـانی ئەم دەولـەتـانـە بەچ شێوەیەك چارەسەری کیشەی ژیان و گوزەرانی خەلکی دەولەتەکەیان ئەکەن؟

ئەگـەر چاویـك بەمیـژ ووی کۆنی ئادەمـزاددا بگێرین گەلیك نمونەی جۆراو جۆرمان دێتە پێش چاو کە ئەبنە وەلامي ئەم پرسیارانە.

هەنــدیــك دەولــەت هەولیــان داوە بکشێن بەســەر خاکی دراوسێکـانیـانـداو بەم رێبـازە چارەسەری کەم دەرامەتی خۆیان بکــەن یان هەر خۆیــانــی پێ فرە سامــان بکــەن، وەکــو ئیمپراتوریەتەکاني رۆمانی و فارسي و مەغۆل...

وەهــەنـدیکی تریـان لە دەریاکان پەریونەتەوەو خاکی گەلانی تریــان داگیــر کردووە، وەکــو ئەثینــاییــەکــان و پورتـوغـال و ئیسپانی یەکان و ئینگلیزو فەرەنسـاییەکان...

ئەگـەر نەخشـەی ئیمپـراتـۆرییەتی ئاشۆری بهینینەوە بەرچاو ئەروانــیــن کە کەوتــوتــە نیــوان رووبــاری فورات و شاخـی زاگروسەوەوە هي بابل هەر لە شاری بابل دا بووەو رۆمانی یەکان لە هەرێمی لاتیــوم وەچینی یــەکــان لە میرگی خوتـان لەســەر روبارێك لە تورکستانی روژهەلاتدا بوون.

بەلام ئەمـانــە بەم بەشـە خاکـانەی خۆیان دانەمرکاون و بەرە بەرە خۆیـان بە خاکی گەلانی ترئـاوسـانـدووە، تاکو لە پەلـوپۆ کەوتوون و ئەوسا سەرەو ژیر هاتونەتە خوارەوە.

دەولەتی رۆمانی لە تافی لاوێتیدا ساڵێ دووی پیش زایینی داشیــاو دەورو بەری سوریـاو هەنـدیـك بەشی ولاتی عەرەب و ئەرمەنستانی خـتـە سەر خاکي خۆی تا نزیکەی دووسەد ساڵێك دوای ئەوە هەرەسي هانی.

وئیمپراتورییەتی عەرەبی وەکو دوکتور ریاض محمد ئەلێت «لە ساڵی 755ی زایینی دا ئەندەلوسي لە دەست چوو وە لە ساڵی 790 ز ـ دا مەراکیش و لە 891 دا میسر و بەرقەو لە ساڵی 934ی ز ـ دا کوردستان و ولاتی فارس...».

بۆیــە جیــۆپــۆلیتیکس یەکـان ناتـوانن ئەم لایـەنـەی ژیـانی مروڤــایـەتی فەرامــۆش بکـەن هەروەهـا وەکـو پەیـوەنـدییـەکی تونــدوتــۆلي بەکــارو فرمـانی ئەوانـەوە هەیـە هەروەهـا هەمـوو فەیلەسـوف و پسپـورو زایـانـانی بەشـەکـاتی تری زانستي هەمە جورەی ئادەمزادی بەخۆیەوە خەریك کردووە.

زانـاو پسپـورانی ئابـوری لەم بارەیەوە ئەلێن ئاستی دەرامەتی

تاکە کەسێك (الدخل الفردي) سەنگ و پێوانەی پێشکەوتن و دواکەوتنی هەر دەوڵەتیکە وئەم سەنگ و پێوانەیەش لە ئەنجاما دەستێکی گەورەی لە نەخشە کێشانی سیاسەتی دەرەوەی وڵاتدا ئەبێت.

بەم پێشەکی یە کورتە دیینەوە سەر باسی خەڵك و دەوڵەت وئەو مەرجانەی خەڵکی دەوڵەتێك خاوەن هێزو سامان و دەسەڵات، یان دەوڵەتەکەی بێ گەورەو ناودارو دەسەلاتدار ئەبێت، وەدەولەتیکی تری پێ بێ هیزو لاوازو پەککەوتە ئەبێت و دووچاری ڕزمان و لەناوچوون ئەبێت.

بۆ شي کردنەوەو ئاسان کردنی ئەم بابەتە پیویستە هەر دوو لقەکەی جیا جیا باس بکرێت کە بریتین لە:

یەکەم - ئەنثروپولۆجي -

AnThRopoLogy علم الانسان - یان وەکو پێی ئەوترێت شارستانیتی کە بەپێی فەرهەنگی (المورد) «زانستێکە لە پەیدابوون و سەرچاوەی ئادەمزاد ئەدوێت و بەدوای پێشکەوتن و رەگەزو خوورەوشت و نەتەوەو ئلیینی ئادەمیزادا ئەگەریت و خەریك ئەبێت».

بەلای زانایانی جیۆپولیتیکس و سیاسە تمەداران و زانستي کومەلایەتی یەوە هەر لقیك لە لقەکانی زانستي ئادەمیزاد (ئەنثروپولوجی) نرخ و بایەخێکی گەورەی دەربارەی هیزو توانای دەولەت هەیە چ لە کاتی ئاشتي، یان لە کاتی شەر دا. وەئەو دەوڵەتانەی ئەم لقانەیان بەریکوپێکی تیا گونجاون روو لە پەرەسەندن و گەشەکردنن و بەپیچەوانەی ئەمەشەوە ئەوانی تر هەمیشە خەریکی سازکردنی کیشەو تەنگوچە لەمەو گیروگرفتن.

هەروەها هەر دەولەتە بەپێی مەرج و دەرفەتي تایبەتی خۆیو هەلکەوتی مەرجەکانی تری وەکو جێگەو شوێن ورووبارو دەریاو سنوورو دراوسێو پیتو بەرەکەیتی خاکەکەیەوە دەربارەی خاڵەکانی ئەنثرپولوجی یەك یەك جولاوەتەوە. لە هەندی وڵاتدا وەکو ولاتە یەکگرتووە کانی ئەمەریکا سیاسەتی چاوپۆشي و نەرمی بەکار دەهیزیت و لەهەندی ولاتی تریشدا ئەو پەری توندو تیژی فەرمانرەوا ئەبیت جا سەربارەت بەوەی کە بابەتی باسەکەمان پەیوەندی بە چەند خاڵیکەوە هەیە وا لە خوارەوە باسي هەرە گرنگەکانی ئەکەین:

1 - رەگەز (السلالە): زانایانی کۆن بەپێی رەنگی پیست و مووی سەرو شیوەی لەش و سەرو دیمەنی دەرەوەیان ئادەمیزادیان کردووە بەسێ بەشەوە:

آ - رەگەزی سپی قەوقازي

ب - رەگەزی زەردی مەغۆلی

ح - رەگەزی رەشی زنجی (قولەرەش)

وەهەندی زانایان هەر رەگەزێکیشیان کردووە بە چەند بەشێکەوە وەکو رەگەزی سپیقەوقازي کە ئەلێن بەشی نۆردي و ئەلپي و دەریای سپی ناوەراستن.

ئەوی راست بێت ئەم رەگەزانە هەر لە شێوەی پێست و مووی سەرو هەندی دیمەنی دەرەوەی لەشي مرۆڤدا جیاوازییان هەیە، دەنا لە زیرەکیو تواناو کارو فرمانی هەموو بەشەکانی ئەندامی لەشي مرۆڤدا تێگرا وەکو یەکن. لەلایەکي تریشەوە سەدان ساڵە ئەم رەگەزانە تێکەلی یەکتری ئەبن و ژن و ژن خوازی کەوتۆتە نێوانیانەوە، کە هیچ رەگەزیك نەماوە بەخاوینی مابێتەوەو لەگەڵ رەگەزی تردا تێکەڵ نەبووبێت.

بەڵام دەوڵەتە گەورەکان چ بەرامبەر گەلانی ترو چ لەناو خۆیاندا لە سێبەری رژێمی چینایەتی چەوسێنەردا ئەم بابەتەیان بەشێوەیەکی تاڵ و ناخۆش بەکار هیناوەو ئیستاش لە پاش ئەوەی مرۆڤایەتی هەنگاوی گەورەی لە کۆری شارستانیتی دا بەرەوپێش هەلهیناوە هەر رەگەز پەرستی لە زۆر ولاتي جیهاندا کەمو زۆر جێ پێی بەجێ ماوە وبەشیکی زۆری مرۆڤ هەندی جار لە ژیر پەردەی جیاوازی رەگەزو هەندیجار لەژیر پەردەی جیاوازی

نەتەوەدا ئەچەوسێنەوە.

ئەوەتا لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کە خۆیان بە پاریـــزەری دنیـــای ئازاد ئەزانن! ئاگـابي رەگـەزنـاسي (شهـادة الجنسیـە) بەپێی خوبـەستنـەوە بە خاکی ئەمـەریکاوە ئەدەن بە هاونیشتمـــانـەکـەیان کەچی تا ئیستـا لە چەنـد پاریـزگـەیـەکی خوارووی ئەم وڵاتـــەدا بە ئاشکـراو بەپێی یاسـای تایبـەتی ئەو پاریـزگـایـانـە رەگـەزپـەرستي ئەکەن و رەش پیست و بۆر پیست لەگەڵ سپی پیستدا لەکارو فرمان و قازانج و خێرو خۆشي وڵاتە - کەیان جیاوازی‌یان لەگەڵدا ئەکریت.

هەروەهـــا لە خوارووی ئەفـەریقـادا سپی پیستـانی ئەوروپـا بەزۆرە ملێ خاکی ئەفەریقاییەکانی ئەو وڵاتەیان داگیر کردووەو بەپێی رەفتارێکی نامرۆڤانەش ،کە بەپێی دەستوو رو یاسایەکی بۆ دانـــراو ئەجـــولینـــەوە، ئازاری ئەفـــەریقـــاییـــەکـــان ئەدەن و ئەیانچەوسێننەوەو دەرگەی زندان و کوشتن و برین و توقاندنیان لێ خستونەتە سەر پشت.

هەروەهـــا لە زۆر وڵاتـی تر کە بەپێی ئەم دابـــەش کردنـــە لەهەمان رەگەزیشن لە ژێر پەردەی جیاوازی نەتەوایەتی دا بەشە دەســـەڵاتـدارەکـەی نەتـەوەیـەك، یان گەلێکی گەورە، نەتـەوەو گەلێکی پچووك ئەچەوسێنیتەوە.

کە ئەم سیاســەتــە بەلای زانـایـانەوە باری دەوڵەت لاسەنگ ئەکات و هێزو توانای بەرەو خوار ئەبات و لە کاتی شەردا هەلی زێرین ئەداتە دەست دوژمنەکانیان، جگە لەوەی کە رۆڵەی ئەم گەل و نەتەوە زۆرلێکراوانە بە دڵ پاریزگاری ئەو وڵاتانە ناکەن و بە ئارەزوو لە ریزی لەشکری ئەم وڵاتانە دا ناجەنگێن.

ئەمـە جگـە لەوەی کە ناوەرۆکی نامـرۆڤـانـەی ئەم سیـاسەتە راستەو خۆ جیگا پەنجەی لە قەوارەی ئەو دەوڵەتانە دا دیارە، لە پێوەندی یە دەولەتی‌یەکانی ئەم دەوڵەتە رەگەز پەرستانەو دەوڵەتانی جیهانیشدا رەنگی داوەتەوە. وەکو چۆن هەموو دەوڵەتانی جیهان جگـە لەو وڵاتـە یەکگـرتووەکانی ئەمەریکاو (ئیسرائیل)و هەندی دەوڵـەتی رۆژئـاوایی بەدزی کۆمـەڵگـەی دەوڵـەتـانـەوە دەوڵـەتی ئەفـەریقـای خوارووی رەگـەز پەرستیـان ئافـەروز کردووە وەڵـە ریکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی جیهانیشدا نەفرەتی لێ کراوە.

ئەگنیـا ئەگـەر رەگـەز پەرستی سەرچـاوەیەکی زانستي هەبوایە بوچی رەش پێستـــان لە هەمـــوو بەشـــەکـانی زانستي و فرمـانی مرۆڤایەتي دا لەم وڵاتانە دا کەڵکیان لێ وەر ئەگیریت و بۆچی لە ریزی هێزە چەکدارەکانی خۆیاندا کاریان پێ ئەگەن؟! بوچێ قەوارەی زایـونیستی‌یـە کان بەیـارمـەتی ئەمـەریکا زنجي یەکانی حەبەشە (فلاشا) یان لە سودانەوە گواستەوە بو فەلەستینی داگیرکراو؟!

بوچێ کاربـەدەستـانی ئەمـەریکـاو ئیـسرائیل دژ بەسامیتی‌یان کردووە بە خوێنی سیاوەش و وازی لێ‌ناهینن؟

بێ گـــومـان هەر وەکـو هیتلەرو نازێکـان **لە ژێـر پەردەی ئەم** ئایدیولوجی‌یەتەدا رێبازی **داگیرکەری‌و ئاوسان و دەوڵەتی ئەڵمانیا** گەورەکـــردنیـــان گرتبـــووە بەر، ئیستـــاش **هەمـــوو دەوڵـــەتـــە** رەگەزپەرستەکانی جیهان و جیاوازی کارە خوازەکان **هەر هەمان** رێبازو نیـازیـان هەیـەو بۆ هەمـان مەبەست دەست لە جیاوازی خوازی هەڵنـاگـرن تا خۆیـان و دەوڵـەتـەکـەیان بەناخي زەمیندا ئەبەنە خوارەوە!

2 **زمان**: ئاشکرایە کە زمان دیاردەیەکی گرنگ و پێویستی شارستـــانیتي‌و پایـەیـەکی هەرە گەورەی پەیـدابـوونی نەتـەوەیـە تەنـانـەت هەنـدی رابەرانی نەتەوە پەروەر پێش مەرجەکانی تری پەیـدابـوونی نەتـەوەی ئەخـەن. لەم بارەیـەوە **ساطع الحصری** نەتـــەوە پەروەری گەورەی عەرەب دەربـــارەی **نەتـەوەی عەرەب** ئەڵێت «مـەرجـە بنچینـەییـە دروست کە رەکـانی **نەتـەوەو زمـان و** میژوویەکی یەکگرتووە کەلە ئەنجامی ئەمەشەوە **هەست وئاوات و** ئازاری ناوەیی لێ‌ئەوەشێتەوە». واتا بایەخێکی ئەوتۆی نەداوە بە خوین، یان رەگەز ،کە گەلیك دەوڵەتی عەرەب خوێنیان کردووە بەسـەرچاوە بو پێ ناسینی هاوڵاتێکی عەرەبی لە وڵاتـەکـانیاندا وەبەهوێ خوێن و رەگەزەوە ئاگایی رەگەزناسی (الجنسیە) بەهاو

ولاتیانی خۆیان ئەدەن. وەبنچینەی بروا کەشي لەبەرئەوە یەکە ئەلێت «بەشی زۆری عیراق و شام، وەهەموو بەشەکانی باکوری ئەفەریقا ـ هەرلەمیسرو سودانەوە تا ئەوپەری مەغریب عەرەب نەبوون وەنەکراون بەعەرەب تادوای ئیسلام».

هەروەها رابەرانی ئایدیولوجی‌یەتی سوشیالیستی عیلمي ـ ش هەر زمانیـان بە مەرجیکی بنچینـەیی زانیـوە کە دەربـارەی پەیدابوونی نەتەوەو مەرجە سەرەکی‌یەکانی دوواون.

دکتور محمد ریاض ئەلێت «زمان شیرازەیەکی گرنگە گەلانی عەرەبی لە ئوقیانوسەوە تا کەنداووی عەرەب کردووە بەیەك نەتەوە». چونکە یەکێتی زمان پایەیەکی گەورەیە لەدامەزراندني یەکێتی بیروباوەڕو یەکیتی رۆشنبیری هەموو نەتەوەیەکدا.

هەروەها دوکتور علی المیاح ـ یش ئەلێت «زمان چاکترین و کاریگەرترین هۆیە، لە کۆری جیاکردنەوەی گەلێك لە گەلێکی تر، وە ئەبێتە پایەیەکی گرنگ بۆ یەکگرتنی کۆمەلان، وەپیچەوانەکەشي جیابونەوە دینێتە کایەوە».

وەکو خۆشمان سەرنج ئەدەین، نەتەوەی کورد پاراستنی زمانی خۆی بەمەرجی سەرەکی بایەخداری مانی خۆی داناوە، بۆیە والە هەموو نەتەوەکانی دراوسێی پتر دەستی بە زمانی خۆیەوە گرتووەو ئەیپارێزێت و گەشەی پێ ئەکات و لەفەوتان و لاواز بوون دووری ئەخاتەوەو لە ماوەیەکی زۆر کەمدا لە کۆری پەرەپێدان و پێشکەوتن دا هەنگاوی گەورە گەورەی پێ هەلهێناوە. هەروەها پێشخستن و خاوێن کردنەوەی زمانی‌کوردی کردووە بە نیشانەی پێشکەوتنی نەتەوەی کورد بە تێگرایی.

لەبەر ئەوە ئەو دەوڵەتانەی ، کە بەیەك زمان قسە ئەکەن لای جیۆپۆلیتیکی یەکان پایەیەکی بەهێزیان بۆ خۆیان دەستە بەر کردووە بەپێچەوانەی ئەمەوە فرەزماني لەولاتێکدا لایان ئەبێتە هۆی گۆبەندنانەوە ئەوی راست بێت هەندی جار زمان کراوە . بەبەلگەو بیانووی بەسەر ولاتاندا کشان (التوسع) وەکو هیتلەر کاتی خۆی بەبیانووی زمانی ئەلەمانی‌یەوە هەندێ ولات و ناوچەی خستە سەر خاکی ئەلەمانیا وا دەوڵەتە ئەوروپاییە رۆژئاواییەکان لە ترسي هێزە چەکدارە بەسامەکەی ئەلەمانیا دانیاو نا بەوەی ئەلمانیا بەئاشتی نەمسا و سوێت و هەندی ناوچەی تر تێکەلی خاکی ئەلەمانیا بکات.

بێگومان لە ولاتێکدا گەلێك بەچەند زمانێ قسە بکات وسێبەری رەگەز پەرستی‌و کۆنەپەرستی‌و جیاوزی خوازی بالی بەسەر ئەو ولاتەدا کێشابێت ئەوا ئەم فرە زمانی‌یە ئەبێتە مایەی شەرو ئاژاوەو گیروگرفت . بەلام ئەگەر یەکسانی‌و مرۆڤ خوازی‌و دیموکراتی‌یەت فەرمانرەوا بێت ئەوا فرە زمانی گەلي و لاتێك ئەبێتە هۆی ئالوگۆری شارستانی‌یەت و زانست و رۆشنبیریتی لە نێوان گەلاني یەکگرتووی ئەو ولاتانەدا وەکو لە سویسرە بە چوار زمان قسە ئەکەن و هەر چوار زمانەکەش لە ئاستی دەستوورو یاسای دەوڵەتی سویسرەدا هاوتاو هاو سەنگن کە ئەمانەن ،زمانی فەرەنسايي و ئیتالی‌و ئەلەمانی‌و رۆمانی کۆن.

هەروەها لە هندستان سەرەرای ئەوەی 42 ./.ی خەلکی هندستان بە زمانی هندی ئەدوین، لەگەل ئەمەشدا دەستووری هندستان دانی بە (15) زمانی سەرەکی‌و 720 دیالێکت و 42 زمانی پچووك و 23 زمانی عەشیرەتی دا ناوە.

وە لە بەلچیکا دوو زمانی هاوتا بەپێی دەستووری بەلچیکا هەیە زمانی فلمنك لە باکوری ولات کە ئەچێتەوە سەر زمانی ئەلەمانی وزمانی والون لە باشوری ولات کە ئەچێتەوە سەر زمانی لاتینی.

بۆیە پێویستە، کە سیاسەتی دەرەوەی هەر ولاتێك و هێزی دەوڵەت و چۆنێتی خەلکەکەی هەلئەسەنگێندرێت سەرنج بدرێتە زمانی خەلکەکەی‌و بزانرێت ئەچێتەوە سەر زمانی چ گەلێکی ترو لەو دەوڵەتەدا چەند زمان هەیەو هەر زمانەش پەیوەندی بە زمانی چ نەتەوەیەکی ترەوە هەیە.

3 ـ نەتەوەو نەتەوەی جۆی جۆی‌و کەمایەتی نەتەوایەتی :

هەروەکو زانایانی زانستی سیاسی و کومەلایەتی خۆیان خەریك کردووە بە بەبابەت و لیکولینەوەی نەتەوەو پەیدابوونی‌و گەشەکردنی‌و کیشەو گیروگرفتەکانی‌یەوە ، هەروەها زانایانی زانستی جیۆپۆلیتیکس ـ یش لەهەمان ئاست و ئەندازەدا وەبگرە هەندی جار زیاتریش شارەزابوونی ئەم بابەتە زانستی یەیان لاگرنگ و بایەخدارە .

میژووی شەری جیهانی دووەم ئەم نرخ و بایەخە بە باشی رۆشن ئەکاتەوە کە نازی‌یەکانی ئەلمانی رەگەزی ئاری‌و نەتەوایەتی جەرمانی‌یان کرد بە بەردی بناغەی پروپاگەندەو ئایدیولوجی‌یەتی بزوتنەوەکەیان لە دەزگا جور بەجورەکانی راگەیاندنی دەولەتی ئەلەمانی دا .

لەلایەکەوە پروپاگەندەیان بۆ پایە بەرزی رەگەزی ئاری ئەکرد لە نێو رەگەزەکانی ترداو لەهەمان کاتدا داوای یەکێتی‌و سەرکردایەتی نەتەوەی ئەلمانی‌یان لە دنیادا ئەکرد. وهەر بەبیانووی جێبەجێ کردنی ئەم نیازەوە شەرری دووەمی جیهانی‌یان هەلگیرساند.

ئەوی راست بێت وەکو سەرمایەداره ئیمپریالی ومونوپولی‌یەکان رەگەزایەتی‌و نەتەوایەتی‌یان بو داگیرکەری‌و چەوسانەوەی گەلانی تر بەکار هیناوە ، گەلی نەتەوەی تر، کە خۆشی ئەبێ وابیت، نەتەوایەتیان، یان راست تر، بیروباوەری نەتەوە پەروەری‌یان کردووە بە ئالای پیروزی پێش لەشکری خەبات و تێکوشان، لە پێناوی رزگاری‌و سەربەستی‌و کامەرانی‌داو کردویانە بە چەکێکی کاریگەری دەم ئەلماس لە گورەپانی بەربەرەکانی ئیمپریالیزم و داگیرکردنداو لەپێناوی یەکیتی‌و بەختیاری سەرجەحی نەتەوەکە دا.

ئەوەتا بزوتنەوەی ئازادی خوازانەی عەرەب ، یەکێتی نەتەوایەتی کردووە بە چەکی خەبات دژی ئیمپریالیزم و داگیرکردن و بەش بەش کردنی خاکی عەرەب هەروەها گەلی فەلەستین ، هەموو گەلانی عەرەبی کردووە بە دوژمنی ئیمپریالیزمی ئەمەریکاو داگیرکەرە زایونیستی‌یەکان .

هەروەها نەتەوەی کوردیش ریگای بزوتنەوەیەکی ئازادی خوازانەی پێش کەوتن خوازی لەپێناوی رزگاری‌و مافی‌نەتەوایەتی رەواو بەختیاری دا گرتوتە بەر و بزوتنەوەکەی خستوتە ئاستی بزوتنەوە پیش کەوتن خوازی‌یە مروڤ پەروەری‌یەکانی جیهانەوە .

بی‌گومان بزوتنەوەی نەتەوایەتی دوو دەمی تیژی هەیە، لە ریبازی ئازادی‌و بەختیاری‌و مروڤ پەروەری‌دا لە نیو گەلانی ژیر دەستەو نیوە ژیردەستەو تازە رزگار بوودا ئەبێت بە بزوتنەوەیەکی پیروزی مروڤ دوستانەو دژ بە ئیمپریالیزم، ولە سێبەری رژێمێکی سەرمایەداری گەورە، یان بەپێی ئایدیولوجی‌یەتیکی رەگەزپەرستانەی کونەپەرستانە، ئەچێتە ئاستی بزوتنەوەیەکی دوژمن بەخێرو خوشی و کامەرانی ئادەمزادەوە .

بی‌گومان نەتەوە ، یان خەلك، یان گەلان مەرجی بنەرەتی پەیدابوونی دەولەتن وەبێ ئەمانە دەولەت دروست نابێت ، بۆیە ئەبێ لەواتاکانی تێ بگەین و هەندی نمونەیان لەسەر بهێنینەوە .

زانایانی سیاسی‌و کومەلایەتی هەریەکە بە جۆریك باسی نەتەوە ئەکەن هەرچەندە مەرجە بنچینەییەکانی هەموویان لەچەند خالێکی ناو کویی دا خۆیان ئەگرنەوە .

نەتەوە پەروەری بەناوبانگی عەرەب ساطع الحصری دوو مەرجی سەرەتایی بو نەتەوە ناسین داناوە، زمانی یەکگرتوو میژوویەکی ناوکویی، وە ئەلیت کە ئەم دوو مەرجە هاتە کایەوە هەستێکی نەتەوایەتی‌و رۆشنبیری یەکگرتووش دێتە نیو کومەلانی خەلکی نەتەوەکەوە .بەلام ستالین کە باسی نەتەوە ئەکات زەوی‌یەکی دیاریکراو .بەلام ستالین کە باسی نەتەوە ئەکات ئەلیت «کومەلە خەلکێکی دامەزراووی نا کوچەرن زمانێکی یەکگرتوو خاکێکی دیاریکراوو ئابووری‌یەکی ناو کویی ومیژوویەکی ناوکویی یان هەیە وژیانێکی رۆشنبیری ناوکویی کە

به هەستی ناو کۆیی دەری ئەبرن».

بەڵام دوکتور صلاح الدين علی الشامی ئەڵێت «نەتەوایەتی کە بلاوبوتەوەو بووە بە پایەکی سەرەتایی قەوارەی سیاسی بێ دائەمەزریت بریتی یە لە زمانێك ومێژوویەك و میراتێکی ناوکویی، کومەل خەلکێکی پێ بەیەکەوە ئەبەستێت».

ئەوی راست بێت گەلیك لەزانایان کە خۆیان بەخەلك و گەل و نەتەوەو دەولەتەوە ماندوو کردووە گەلێ جار ئەمانەیان ، یان واتاکانیان لێ تێکەلاو ئەبێت، نەتەوە ئەکەن بەگەل و گەلان ئەکەن بەنەتەوەو نەتەوەی پچوك ئەکەن بەکەمایەتی نەتەوایەتی، یان هەر بەکیش و پێوانەیەکی تر واتای نەتەوە لیك ئەدەنەوە بۆ نمونە ئەوانەی بە ئایدیولوجی‌یەتی ئایینی ئیسلامی‌یەوە بەندن هەموو موسولمانانی جیهان بەیەك نەتەوە ئەزانن وەهەندیك لە هەر ولاتێك دا هەر نەتەوەیەك لە چ ئاستێکدا لە نەتەوەیەکی تر پچوك تر بوو پێ ئەلین کەمایەتی نەتەوایەتی (الأقليه ألقوميه). بویە پێویستە واتای ئەم وشانە بەراستی بەکار بهێنریت چونکە راستەو خۆ واتای وشەکان پەیوەندی هەیە بە مافی ئەو ،گەل و نەتەوەو نەتەوەی پچوك و کەمایەتی نەتەوەوە کە ئەمیش لە شی کردنەوەو باس کردنی دەولەت و سیاسەتی دەرەوەو چارەنوسی گەلاندا رەنگ ئەداتەوە، کە ناوەرۆکی بابەتی باسی زانستی جیوپولیتیکسە.

وەکو لە پێشەوە باسکراوە نەتەوە ئەو کومەلە خەلکەیە، کە زمان و هەست و شارستانێتی و خاك و مێژ وو ئابوری یەکی ناوکویی و یەکگرتوویان هەبێت وئەم واتاو راستی یە هیچ پەیوەندی یەکی نی یە بە زوری و کەمی ژمارەی خەلکەکەیەوە واریك ئەکەویت نەتەوەیەك ژمارەی ملیونێك کەس بیت و نەتەوەیەکی تر دە ملیون یان سەد ملیون یان زیاتر.

هەروەها رێك ئەکەویت نەتەوەیەك بە تەنیا لەسەر خاکیك وە لەچوارچێوەی یەك دەولەتدا بژی و ریکیش ئەکەویت دوو نەتەوە وزیاتر خاکەکانیان دابێتە دەم یەك و هەموویان لە چوارچێوەی یەك دەولەتی یەکگرتوو، یان فیدرالی یان کونفدرالی دا بژین بێگومان کە دوو نەتەوە یان زیاتر لە قەوارەیەکی وادا پێکەوە ژیان هەر یەکێکیان بە ژمارە لەوی تریان زیاتر ئەبێت، بەمە نەتەوە کەم ژمارەکە نابێت بە کەمایەتی نەتەوایەتی، وەکو زۆر جار زانایانی بێگانە لە باسی نەتەوەی کوردا پێی ئەلین کەمایەتی نەتەوایەتی کورد بەلکو بەم جۆرە نەتەوانە کەهەموو خاسی یەتی نەتوایەتی‌یان لە خۆیانا کۆ کردوتەو ەو لە چواچیوەی دەولەتیکدا لەگەل نەتەوەی تر دا ئەژین پێیان ئەوتریت نەتەوەی پچووك یان دووەم و سێیەم نەتەوە لەچاو نەتەوە هاو بەشەکانی تریانا بەلام کەمایەتی نەتەوایەتی بەوانە ئەوتریت کە لە خاکیکی ترەوە هاتبێتنە ولاتێکی ترو لەسەر خاکی نەتەوەیەکی تر بە کومەل یان پچر پچر لەم لاو ئەو لای ئەو ولاتە دا بژین وەکو ئەرمەنی لە لوبناندا و تورك لە بولگاریاو جەزایری لە فەرەنسا. وەنەتەوەی پچوك شەریکە خاك و شەریکە بەشی تەواوی هەموو مافە نەتەوایەتی و مروڤایەتی و نیشتمانی‌یە لەگەل ئەو نەتەوە گەورەیەی لەگەلیا ئەژین و هەرجیاوازی کردنێك لەم شەریکایەتی‌یە دا ئەبێتە هوی پەیدابوونی کیشەی نەتەوایەتی و گیروگرفت پەیدابوون و ئارەزووی جیابوونەوە خوازی لە نێو نەتەوە پچوکەکە دا کە ئەمەش قەوارەی دەولەتە یەکگرتووەکەی پێ هەلئەوەشێتەوەو دوژمنانی ئەو دەولەتەی پێ خوش ئەکات. هەر لەبەر ئەمەشە دەولەتە سوشیالیستی‌یە عیلمی یەکان و دیموکراتی خوازەکان لە سەرتاوە بایەخێکی گەورەیان بەم دیاردەیە داوەو دەولەتانی تریش چاویان لێ کردوون و گەلێکیان چارەسەریان کردووەو هەندێکی تریان لە ئاست و پلەی جۆراو جۆردا رێگاو نەخشەی سازکردنیان بۆکێشاوە هەندێك بە دامەزراندنی ئەتونومی (الحكم الذاتی)و هەندیکی ترە یەکێتی فیدرالی و هەندیکی زۆرکەمیش بە کونفدرالی کە راستی‌یەکەی ئەمەی دواییان زور کەم خوی لە مەیدانی ماندا راگرتووە.

دوکتور صلاح الدين الشامی، فەرەنسایەکانی کەنەدا ئەکات بەنمونەو ئەلێت ئەبوایە ئەم کەمایەتی‌یە نەتەوایەتی‌یە هەستیکی یەکگرتووانەی لەگەل بەشە زۆرەکەی ئینگلیزی کەنەدا هەبوایە

دباری‌کراو نابێت بە دەوڵەت و چۆنێتی ژیانی خەڵکەکەو کەمو زۆری‌و پێشکەوتن ژمارەو تەندروستی‌و ئاستی گوزەرانیان و ... هی هەر دەوڵەتێك بێ هێز یان بە هێز ئەکات وەپەیوەندی راستەو خۆیان هەیە بە ئاستی دەرامەت و ئابوری‌و هێزی عەسکەری‌یەوە. ئەمەش بەشێکە لەو زانستی‌یەی جیوپولیتیکس لێی ئەکولێتەوە.

لیرەدا زۆری‌و کەمی خەلکی دەولەتێك وچالاکی ئەو خەلکەو دابەش بونیان بەسەر شارو لادی داو قەوارەی چینی کریکارو ئاستی بەرهەم هینانی ئەم چینەو قەوارەی لاوان بە گشتی لەچاو قەوارەی منال و خەلکەکەدا لای زانایانی جیوپولیتیکس و جوگرافیای سیاسی بوون بەکەرەسەی گرنگی لیك دانەوەی هیزو لاوازی هەر دەولەتیك، لە ئاستی ئابوری‌و عەسکەری‌و کومەلایەتیدا. کە ئەم زانستی یە پارسەنگی هەر دەولەتیك لە نیو دەولەتانی تری جیهاندا قورس و سوك ئەکات وەبەم پی‌یە دەولەتانی تر پیوەندی سیاسی‌و ئابوری‌و عەسکەری خویانیانی لەگەلدا ریك ئەخەن.

وە لەنێو ئەم خالانەی پێشووی ئەم باسە دا ئاستی هاتنە جیهانی منالانی خەلکەکەو پلەی تەمەن بایەخێکی زۆری پی دراوە ،چونکە ئەو دەولەتانەی منالی تیا زۆر لە دایك ئەبێت و کەمتر لی‌ی ئەمریت، هیزیکی زۆری لاوانیان دیتە بەر دەست کە کەلکیان لێ وەرئەگرن لە جەنگ و لە ئاشتی دا، وەئەم لاوانە لە ریزی بەرهەم هینان و ریزەکانی سوپا دا کار ئەکەن.

دکتور علی المیاح بەراوردێك لە نێوان روسیاو یەکێتی سوفییەتی ئیستا لەگەل روژئاوا دا ئەکات وئەلێت چونکە خەلکی ئەم ولاتەی یەکەم بەشێکی زۆریان بەکشتوکالەوە خەریك بوون و خەریکن حەزیان لە منال زۆری کردووە، بە پیچەوانەی گەلانی ئەوروپای روژئاواوە کە منال زۆریان پی‌خوش نی‌یە، روسیاو یەکیتی سوفییەتی ئیستا توانیان بەسەر ناپلیون و هیتلەر واتا فەرەنساو ئەلەمانیا دا لە جەنگدا سەرکەون. هەروەها چین دژی پەلاماری ژاپون خوی رابگریت.

چونکە هێزێکی گەورەی لاوانیان بەدەستەوەیە کە سەرچاوەیەکی پر سامانن لە کوری بەرهەم هینان و خزمەتگوزاری سوپاییدا.

ئیڤالدبرانس (EWALd BRanse) پروفیسور وئەندامی کومەلەی زانستی و سیاسەتی عەسکەری ئەلەمانی لە کتیبی «خەلك و هەریم لە جەنگیکی جیهانی‌دا « space and peopLein The woRLd waR دا ئەلیت «ئەگەر سەرنج بدەینە جوگرافیای جەنگ راستەو خۆو بەروونی بۆمان دەرئەکەویت کە رووداوەکان و ئەنجامی هەموو جەنگێك پەیوەندی‌یەکی توندیان بە هەریم و خەلکەوە هەیە». هەروەها (تریسچك) یەکی لە هەلگرانی مەشخەلی هیتلەر ئەلیت «... ناحەزانی سیاسەتی ئیمە ناتوانن لەو راستی‌یە بگەن کە قەوارەی ئەلەمانیا بەندە بە ملیونان خەلکەوە کە لە دووا روژدا بە ئەلەمانی ئەدوین».

وتەی ئەم دووانە راستەو راست لەگەل ئایدیولوجی‌یەتی جەنەرال هوسهوفەری ئەلەمانی دا جووت ئەبن کە بەپی‌ی ژمارەی خەلکی، ئەلەمانیا بەدوای «دەرفەتی بایەخدار ـ المجال الحیوی»ی پێویست دا ئەگەرا کەبوو بەهوی هەلگیرساندنی جەنگی دووەمی جیهان و لەژمارەی پیشوودا بە دوورو دریژی باسکراوە.

هەروەها بەپی‌ی هەمان بوچوونی جیوپولیتیکسی، موسولینی لە سالی 1927 وتاریکی لە پەرلەمانی ئیتالیادا خویندەوە ووتی «... هیزی سیاسی و ئنجاهیزی ئابوری‌و ورەی خەلکی بە زوربوونی ژمارەی خەلکەوە بەندن. ئەگەر ژمارەمان کەم بو وەوە ئەوا ئیمپراتوری‌یەتمان بێ دانامەزریت بەلکو ئەبین بە ژیر دەستە».

بێ‌گومان لەبەر روشنایی لیکدانەوەیەکی جیوپولیتیکسانە دا زور بوونێ خەلکی دەولەتێك ئەم دوو دیاردەیەی لێ ئەوەشێتەوە:

1 - سەبارەت بەوەی زوربوونی خەلکی دەولەتان چوون یەك نی‌یە، بەپی‌ی کەمو زوری، ئەم خەلکە هیزی سیاسی دەولەتانیش زیادو کەم ئەکەن.

2 - زور بوونی خەلکی ئەبیتە هوی گەران بە دوای سەچاوەی سامانی نوێی سەرزەمین.

بویە هەندی زانا، زور بوونی خەلکی بە خیروبەرەکەت و

سەرچاوەی هێزو بەرهەم هێنان ئەزانن، وە هەندێکی تریان لایان ئەبێت بە گیروگرفت چونکە ئەبێ خواردەمەنی‌یان بۆ مسۆگەر بکرێت.

دەربـــارەی زۆر بوونی خەلکی مالثــوس ئابــوری زانی ئینگلیزی زۆر بەد بینانە سەیری ئەم دیاردەیەی ئەکردو ئەیوت:

«خەلکی بەپێ‌ی متەوالیەی هەندەسی زیاد ئەکەن بەلام بەرهەمی خواردەمەنی بەپێ‌ی متوالیەی عەدەدی لەبەر ئەوە بوشاییەکی گەورە لەپاش چەند ساڵێکی کەم ئەکەوێتە نێوان خەلـکی و خواردەمـــەنی‌یـــەوە کە ئەنجــامێکی زۆر رەش و تاریکی ئەبێت، بۆیە ئەبێ جەنگ و نەخۆشی فرە کوژ وەکو تاعون ورشانەوەمان پێ خۆش بێت تاکو پارسەنگی خەلك و خواردن بگـەرێتـەوە دۆخی ئاسـایی خۆی.» بەلام گەنیـە ئابــوری ناســی دوای جەنگی یەکــەمی جیهـــانی ... بینی‌یـەیـان بە هیـچ ئەزانی‌و ئەیـانوت زانسـت و تەکنولوجیا هەمیشەبەرەو پێش چوو نایەڵن ئەو جیاوازی‌یە پەیدا ببێت.

راسـتــە دەیـــان سەدان ساڵ لەمـەو پێش، کە زانسـت و تەکنـــولــوجیــا ئاست و پایــەیـەکی ئەوتــۆیــان نەبـوەوە، تا چارەســەری گیروگرفتەکانی ئادەمزاد بکەن و فەرمانرەواکانی دەوڵـەتـانی ئەو کاتـەش دواکـەوتـوو کۆنەپەرست و زۆردارو خوێنــریــژ بـوون داگیـرکـردن و کوچ کردنی بەکـۆمـەڵ لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێك ولەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تریان لە جێگـایـەکی ئاوەدانـەوە بۆ ناوچـەیـەکی چۆڵەوانی کردبووبە رێبـازی چارەســەرکردنی کەم دەرامەتی‌و برسێتی‌و قاتوقری‌و بێ‌بــەرهــەمی‌و فرەبــوونی خەلکی ولاتێـك، یان ناوچـەو هەریم و جێگـایـەك. بەلام ئیستـاو لە سێبەری شارستانێتی پێشکەوتوو زانست و تەکنولوجیای ئادەمیزادی ئەم سەدە یەدا ولـەژێـر سیبـەری پێوەندی‌یە مرۆڤایەتی وسیاسی‌یەکانی نێو دەوڵـەتـانی دنیـاو بوونی رێکخـراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی دنیـــا و بەهێـزبـوونی بزوتنـەوەی ئازادی خوازانـەی گەلانی جیهـانی سێیـەم و بەرەی دەوڵـەتـانی سوشیـالیستی‌و بەهیـز بوونی بزوتنـەوەی کریکـارانی‌و لاتـانی سەرمادارو سەرجەم بەهێز بوونی بزوتنەوەی ئاشتی خوازانەی جیهان، پێویستە کێش و پێــوانـــەیـــەکــی تر جیــگـــای خۆی لە کۆری چارەسـەرکـردنی گیـروگـرفتـەکـانی ئادەمیزادا بکاتەوەو بێتە مەیدانی کارو فرمانەوە.

لەگەڵ ئەم راستی‌یەی سەرەوشدا هێشتا پەیوەندی‌یەکانی سیـــاسی‌و ئابوری‌و عەسکـەری نیـو دەوڵـەتـان لەهـەمـوو شوێنێکـدا وەلـەگـەڵ هەموو دەوڵەتێکی ئەم جیهانەدا لەسەر پێ‌ی خۆی زانـــەوەستـــاوە بۆیـە زانـایـانی زانستی جۆر بە جۆری مرۆڤـایـەتی بە دوو لایـەنی ئەم بابـەتـەوە خەریکن یەکەمیان سازکردنی گیروگرفتەکانی دیموگرافیا لە ناو خۆدا واتـە هەر دەوڵـەتـە لە چوارچێـوەی سنووری خۆیداو دووەم پێـوەنـدی ئەم بابــەتـــە بە دەوڵـەتـانی ددراوسێ‌و دوورو نزیکـەوە. وەبـەگشتی دەربـارەی دیمـوگرافیای خەڵکی هەر دەوڵەتیك سێ خاڵی سەرەکی‌یان خستۆتە بەر چاو کە ئەمانەن:

1 - ژمارەی خەلك.

2 - چرری (الكثافة) دانیشتوان.

3 - جێگا گۆرکی‌ی دانیشتوان وەئەم جێگا گۆرکێ‌یە باری ئابۆری‌و عەسکەری وبنیات نان چۆن ئەگۆرێت وەرەوندی‌و کوچ کردن لە ناوخـــۆ بۆ دەرەوەو لەدەرەوە هاتـن چێ‌یـــان بەسەر ئەهێنێت.

پێش ئەوەی هەنـدێـك لەم باسە بدۆێین پیـویستـە ئەوە روون بکەینەوە، کە هیچ باس و بابەتێك نی‌یە لە جیهاندا خۆی بە تاقی تەنیاو سەربەخۆ هەڵسوریت، بەڵکو هەموو وەلـەگـەڵ هەمـوو بابەتەکانی تری ئەم جیهانەدا کەموو زۆر بەیەکەوە بەستراون و یەکتری پێش ودوا ئەخەن و بەم لاو بەو لادا هەڵئـەسـوریین، بۆیـە پێـویستـە خوینەر سەرنجی ئەم لایەنەی باسەکە بدات لەبەر ئەوە ژمارە زۆری خەڵکی وەك لەپیشـەوە باسکـراوە لە چەنـد روویـەکـەوە هێـزو توانایە بۆ بەرهـەم هێـنـان و سوپـا، لەلایـەکی ترەوە بەتـایبـەتی لە نێو دەوڵـــەتـانی کەم سامـان و کەم پێشکـەوتـوو ئەبێت بەبـارو ئەرکێکی گەورە ومـایـەی تەنگـوچـەڵەمەو نائارامی سیاسی‌و ئابوری‌و پەیدابوونی یاخی بوونی عەسکەری‌و شەروو هەڵلا

کەچي ڕاستی‌یەکەی هەر هەستی کەمایەتی‌و یەکنەگرتنیان هەیە.
وەئـەم هەستی ئامێتـە نەبـوون و تێکەڵ نەبوونە پەیکەر وقەوارەی خەلکی کەنەدەی لاواز کردووەو ئارەزووی جیاوازی خوازی تیا جولاّنوۆتەوە.

هەروەهـا دوکتـور صلاح الـدین بەکـاڵ و کرچیش باسي کوردی عیراقی کردووە. بۆیە باسەکەیم نەهانیوەتە کایەوە.

ئاشکرایە بەپێ‌ی دەنگوباسی دەزگاکانی ڕاگەیاندنی دەوڵەتان چۆنێتی ژیانی فەرەنسـاییەکانی کەنەدا نەك هەر یەکێتی ژیان و گوزەرانی سەرجـەم خەلکی کەنـەدەی بە ئینگلیـزو فەرەنسـاییەوە شێواندووە بەلکو پێوەندی سیاسي و پێوەندی نێو دەوڵەتی دەوڵەتی کەنەدەو فەرەنساشي گرژ و ناخۆش کردووە.

هەروەها دوکتور صلاح الدین سیاسەتی خۆ بەگەورە زانین و بەچـاوی سوك سەیـری نەتـەوەی پحـوك کردن و کەمـایـەتی نەتـەوایـەتی‌و چەوسـانەوەی نەتەوایەتی تاوانبار ئەکات و ئەیکاتە هۆی بنـەرەتي پەیـدابـوونی کیشـەی نەتـەوایـەتی‌و ئارەزووی جیـابـونـەوە خوازی لە چوارچێـوەی دەوڵـەتێکی فرە نەتەوە دا.

وەهـەر بەپێ‌ی ئەم بۆچـوونە کە بەپێ‌ی جوگـرافیـای سیـاسي قەوارەی دەوڵـەتـان شي ئەکـاتـەوە ئەڵێت قەوارەی دەوڵـەتان بەم جۆرەی خوارەوەن:

أ - قەوارەی بەیەکەوە بەستراوی ئاسایي:

لە ئەنجـامی هەنـدی مەرج و دەرفـەتی تایبـەتی کۆمـەڵـە خەلکیکی چوون یەك و یەکگـرتـوو قەوارەیـەکی بەیـەکـەوە بەستـراوی ئاسـاییـان پیـك هانیـوەورەنگـە مەرجي سروشت کار (الطبیعی)یش دەستی لەم قەوارەیەدا هەبێت. هەروەها قەوارەی وا ئەتوانێت بێگانەو خەلکی ڕەوەکیش لە خۆیا بتوێنێتەوە.

هەروەهـا لەسـەر باسـەکـەی ئەروات و ئەڵێت قەوارەی وا ئەتوانێت ببێت بە یەکێتی‌یەکی سیاسي ئەو تۆ، کە خەڵکەکەی بێ گیرو گرفت لێ‌ی کۆ ببنەوە، وەخۆیان لەناکۆکی‌و دوو بەرەکی دوور بخەنەوە وبین بە دامەزراوێکی کومەڵە ئادەمزادێك بەردی بناغەی چووون یەك بێت و قیافەتی قایم و بەکگرتوو. وە گەلی میسری کردووە بە نمونەی ئەم جورە خەلك و پەیکەرە.

ب - قەوارەی یەکگرتووی تیروپر (المتکامل):

ئەم جۆرە بریتی‌یە لە چەند قەوارەیەك کە قازانجی ناوکوپي و پێویستی لە چوارچێوەی یەکێتی‌یەکی سیاسی دا کۆ کردوونەتەوە.

وەهـەر قەوارەیـەك خاسی‌یـەتی تایبـەتی‌و زمان و ڕەنگە کەلەپورو میراتی تایبەتی خۆی هەبێت.

وەهـەمـوویـان جگـە لە پەیـوەستی تایبەتی خۆیان، بەزەوی‌و هەموو هۆیەکانی تری بەیەکەوە ژیانەوە پەیوەستن هەروەها ئەڵێت سەیـر نی‌یـە ئادەمیـزاد بەچـەنـد شتێکـەوە پەیـوەست بێت بەو مەرجەی قەوارە یەکگرتووەکە، وە بیروباوەری ناو کوپي تیرو پر بخـاتـە ژوور ئەوانی ترەوە وەهـەر کەمتـەرخی‌یـەك دەربارەی ئەم لایەنە یەکێتی سیاسي دووچاری ناکوکی‌و دووبەرەکی ئەکات و هەرەشەی پچر بوونی لێ ئەکات بەریتانیا وەکو نمونەی ئەم جورە قەوارەیـە ئەخـاتـە پیش چاو کە لە چوار قەوارە پێـك هاتـووە، قەوارەی ئینـگلیـز لەئینگلتـەررا وقـەوارەی سکـۆتلەنـدی لە سکۆتلەنداو وقەوارەی ویلزی لە ویلزو قەووارەی ئیرلەندی لە ئیرلەندا.

ج - قەوارەی پێکەوە لکاوی ڕیکوپێك (الکیان الملتئم المتلائم):

ئەمـەش جۆرە پێکـەوە بوونێکی ترە کە دەرفـەت و زروف و مەرجي، تایبـەتی هانیـویتی‌یـە کۆری ژیـانـەوەو چەنـد کومـەڵـە خەلـکێکی لە قەوارەی جیـاجیـاو خاوەن هەست و پەیـوەستی تایبـەتی فرانـدووەو لە خۆی کۆکـردۆتـەوە و لە کۆرێکی نوێ‌دا جۆشي داون و لەبۆتەیەکی نوێ دا هەمووی توانونەتەوەو ڕەگ و ڕیشە کۆنەکەی لە بنەرەتا هەلکەندوون.

نیـازی لەم قەوارەیـەش ولاتـە یەکگـرتـووەکـانی ئەمـەریکـاو ئوستـرالیـایـە کە لە هەمـوو کوچـەو ولاتێکـەوە کۆچیـان بۆکردووە وقازانجی ناوکوپي بەیەکێوە لکاندوونی.

لەگـەل ئەوەشـدا ئەڵێت هەنـدی کەمـایـەتی جیـاواز وەکـو هینـدی‌یـە سوورەکـان و قولـەرەش و ئوستـرالیـایـە ڕەسـەنـەکان

بەتەواوەتی ئامیتەی کومەلە خەلکە سێی پێستەکە نەبوون و جیاوازییان لەگەل ئەکریت و دوو چاری چەوساندنەوە بوون.

4 - ئاین (الدین):

زانایانی ئەم باسە لەو بروایەدان کە ئاین دیاردەیەکی گرنگە بەشێکی زۆری کومەلانی خەلکی دنیای پێوە بەستراوەو جێ پەنجەی ئەم پێوەبەستنەش لە نەخشەی سیاسی ئەم جیهانەدا دیارە ئەوی راست بێت ئەم بایەخە لە سەدەکانی پێشوی مێژووی ئادەمیزادا بەشێوەیەکی ئاشکراو روون تر ئەهاتە بەر چاو بەلام لەگەل ئەوەشدا تا ئیستا ئاین رێبازیکی گرنگ و بایەخێکی گەورەی لە دنیادا هەیە.

لەلایەکەوە وەکو رێرەوێکی ئایدیۆلوجی کە رابەری چاکەو خراپەو رەوشتی رۆژانەی بەشێکی هەرە زۆری ئادەمیزاد ئەکات و لەلایەکی تریشەوە تا ئیستا کەم و زۆر لەم کەرت و لەو کەرتی ئەم سەرزەمینەدا رەوشتی دەولەتان و پیوەندییە سیاسییەکانی نێو دەولەتانی بەخۆیەوە خەریك کردووە.

و لەزۆر جیگەی ئەم جیهانە دا ئاین خوازەکانی جیهان ریگای ئاشتی خوازیو دادپەروەرییان گرتوتە بەر.

بۆ نمونە دەولەتە عەرەبیو ئیسلامییەکان خۆیان لە کونگرەیەکی ئیسلامی دا کوکردوتەوەو بە رنامەی هاوکاری نێو گەلانی ئیسلام و ئاشتی خوازی ویشتگیری بزوتنەوەی ئازادی خوازی گەلە ئیسلامییەکانیان کردووە بەسەر مەشقی خۆیان.

وەتا دێت ئایینی ئیسلامی تۆزی لاوەکی کۆن لە خۆی ئەتەکێنیو ئەبێتە بزوتنەوەیەکی هاوشان و هاوکاری هەموو بزوتنە دادپەروەرو رزگاری خوازەکانی تری جیهان.

وەئەم لایەنەی کە ئیمپریالیست و کونەپەرستان بە زۆر ئەیانەویست بەسەر ئاینیا بسەپێنن و بەناوی ئاینەوە خاوەن ئاینە جۆر بەجۆرەکان لە پێناوی قازانجی نارەوای خۆیاندا بکەن بەگژ یەکا خێرا لە ئەنجامی کردەوە ناراستەکانی خۆیاندا پوچەل ئەبووەوە . بۆ نمونە لە دوو جەنگی گەورەی جیهانی دا دەولەتانی خاوەن گەلانی مەسیحی ئاین چوون بەگژ یەکتریداو ولاتانی یەکترییان ویران کردوو ملیونان خەلکی بێتاوانی یەکترییان بە ناهەق کوشت.

راستە لە دنیادا دوو دەولەت و فاتیکان لەسەر بناخەی ئایینی ئیسلامی و موسایی و مەسیحی دامەزراون بەلام هەریەکەیان کومەلە زروفو مەرج و دەرفەتی تایبەتی بەو شێوەیە قەوارەی بۆ کێشاون.

ئەم سێ قەوارەیەش دووانیان قەوارەی پاکستان و زایونیستییەکانە کە هەردووکیان لە سالی 1947 دا دامەزراون بەپێی دوو جۆر مەرج و زروفی جیاواز، هاتونەتە ریزی دەولەتانەوە.

لە زۆربەی زۆری و لاتانی دنیادا جیاوازی ئاین نەبوەوە بەمایەی کێشەو بەرە هەرچەندە تائیستا لە هەندی دەولەتی دنیادا سیاسەتی جیاوازی کاری ئایینی، دەولە تە جیاواز کارەکانیانی بەم کێشەیەوە ماندوو کردووە وەکو لوبنان و فلیپین و ئیرلەندەی ژووروو . کەئەمەش بەلای زانایانی جیوپولیتیکەوە بۆتە مایەی گرژیو شلەقاندنی ریزی خەلکی ئەو ولاتانەو دوژمنانیان لێ هان ئەدات کەبە ئاسانی زەفەر بە یەکیتی ریزەکانی خەلکی ئەو ولاتانە بەرن.

بۆیە سیاسەتی دل فراوانی و لێبوردن و ریزگرتنی هەموو ئاینێك یەکیتی دەولەت ئەپاریزیت و پێچەوانەکەشی زیانی پێ ئەگەیە نێت.

دووەم : دیموگرافی - DemogRaphy -

لە فەرهەنگی (المورد) دا ئەلێت «دیموگرافیا لێکوڵینەوەی سەر ژمیری خەلکە دەربارەی هاتنە دنیاو مردن و تەندروستی و ژن هێنان و . . . .».

وەکو لەپێشەوە باسکراوە دەولەت بەبێ کومەلە خەلکێکی

لە نێـو دەوڵـەتـانـدا هەروەك هەنـدێ جاریش ئەبێتە مایەی تێکـەڵ بوونی شارستـانێتی پێشکـەوتـوو وەبـەرزبـوونـەوەی ئاستی شارستانیی یەت لە هەندێ ناوچەی تازەپێشکەوتوو، یان هەر دواکەوتوودا.

لەگـەڵ ئەمـانـەی سەرەوشـدا ژمـارەیـەکی ریکـوپێکی دامـــەزراو لە قەوارەیـــەکـی گونـجـاوو پڕ پیتـــو بەرەکت و چڕییەکی ئاسایی و جێگا نەگۆرکێی بێ سەرو شوین چ دەربارەی زۆر بوونی دانیشتوان وچ کوچ کردن لە وڵاتێکەوە یان کوچ بۆ وڵاتێك کردن لە دەرەوە ئەبنە هۆی هیزو توانای دەوڵـــەتـــانی خاوەن ئەم مەرج و دەرفـــەتـانـەو دەوڵـەتـانی چاوبرسیش زۆرو زیاتر، پێش هیرش بردنە سەریان و تەماع تێ کردنیان، بیر لە کردەوەکانیان ئەکەنەوە.

لەبـــەراورد کردنیکـــدا دوکتـــور صلاح الـــدین الشـــامی دەربارەی چڕی خەڵکی میسر ئەڵێت میسر، کە نزیکەی 38 ملیـــون کەســـە چڕی دانیشتـــوانی بە شێـــوەیـەکـە، قورسـاییـەکی زۆری خستـۆتـە سەر داهـاتی وڵات. وئـەم قورسـاییـە بەهـۆی زیـادبوونی خەڵکی یەوە، ساڵ لە دوای ساڵ ئەرکی ئابووری وڵات قورس تر ئەکات، کە ئەمەش ئاستی ژیانی خەڵکی بەرەو خوارەوە خلۆر ئەکاتەوەو بەشی تاکـەکـەسێـك لە سەرجـەمی داهـاتێ نەتـەوایەتی (الدخل القومی) بەرەو کەمی ئەبات.

هەروەهـا لەبـەراوردکـردنێکی گوران و جێگـا گۆر کێ ی دانیشتـــوانـــدا (التغیـر السکـانی) دوکتـور محمـد ریـاض دەربـــارەی بەریتـانیـاو وڵاتـە یەکگـرتـووەکـانی ئەمـەریکـا لەلایەك و بەرازیل و هندستان لەلایەکی ترەوە ئەڵێت «دوو دەوڵـەتی یەکـەمیـان لەچـاو جیهاندا پلەی گورران تیایانا لە مام ناوەندی کەمترە، کەچی هی دوومیان بەپێچەوانەی ئەم دوو وڵاتەن.

وئەڵێت ئەم جێگا گۆرکی یە تەرازووی وزەی خەڵکی ئەو دەوڵـەتـــانـــە ئەشێـــوینێت کە لەم کۆرەدا دەوڵـەتـانی تازە پێشکـەوتـوو (النـامی) بەشـە زۆرەکـەیان بەرکەوتووە کەبۆتە هۆی پەیدابوونی جیاوازییەکی دیارو فراوان لە نێوان ئەم دەوڵـەتـــانـــەو دەوڵـــەتـــە پێش کەوتـــووە خاوەن زانست و تەکنـولـوجیـاکـان دا کە ئێستـا بۆ چارە کردنی دێـەو بەرەو گیروگرفتی ئابوری نێو دەوڵەتان ئەم دوو بەرە دەوڵەتە بەناوی دەوڵەتانی باکوورو باشوورەوە وتو وێژ ئەکەن.

ئێتر بەم بەراورکردنەی دوکتور صلاح الدین الشامی ئەم باســە تەواو ئەکـەین کە دەربـارەی پێـوەنـدی نێـوان ژمارەی خەڵك و قەوارەی بەرهەم هێنانی گشتی و نرخی راستەقینەی کەلـك وەرگـرتنی ئابـوری ئەڵێت ئیتـالیـا پانـایی وڵاتەکەی 170 هەزار میـل چوار گۆشـەیـەو پۆڵـەندە 121 هەزار میل چوار گوشـەو عیـراق 117 هەزار میـل چوار گوشـە بەڵام دانیشتـوانی ئیتـالیـا 50 ملیـون کەس وهی پۆڵـەندە (25) ملیـــون کەس و هی عیـــراق (6) ملیـــون کەس ئەبـــێت «لـەسـەرسـەر ژمیری سالی 1957 ئەم ژمـارانەی داناوە» کەچی جیـاوازیـیـەکی گەورە لە نێـوان بەرهـەمی ئەم سێ دەوڵەتە لە قەوارەو چۆنێتیداهەیە. وەئەنجامەکەی بەوە تەواو ئەکـــات، کە دابـــەش کردنـی خەڵـکی لە زەوی یـــەکـــدا بگـونجێت لەگـەڵ داهـاتی سروشتی خاکـەکـەی و توانـای سازکرن و بەرهەم هێنانی ئابوری یانەی رێك و پێك جا ئەم دابـەشکـردنـەش لەرووی ستـراتیجی وئـامانجی پاراستنی قەوارەی یەکـێـتـی سیـــاســیدەوڵـــەتـــەکـــەوە ئاســـایـي و بایەخدار بێت ئەوا هەڵێکی باش بۆ ئەو دەوڵەتە ئەرەخسێت، کە شۆین و ناوێکی دیارو ئارام و بە کەلکی هەبێت بو کاروو باری ناو خۆی و نێو دەوڵەتانی جیهانەوە.

ئێتر هیواردارم لەژمارەی داهاتوودا بە شتێکی تری لێ بلاوبکریتەوە.

لەم سەرچـاوانـەی خوارەوەو لە چەند سەرچاوەیەکي تر کەلك وەرگیراوە

1 - جیوپولیتیکس - الدکتور علی محمد المیاح

2 - الاصـول العـامة في الجغرافیا السیاسیه والجیوپولیتیکا مع دراسـة تطبیقیـه علی الشـرق الاوسـط - الدکتور محمد ریاض استاذ الجغرافیا بجامعه عین الشمس.

3 - دراسات من الجغرافیا السـیاسیه - الدکتور صلاح الدین علی الشامي استاذ الجغرافیا بکلیه الاداب جامعه القاهرة بالخرطوم.

4 - القانون الدستوری - نظریه الدوله - الدکتور منذر الشاوی

5 - القـانـون الـدولی الخـاص وفق القانونین العراقی والمقارن - الدکتور ممدوح عبدالکریم حافظ.

6 - الخلیج العربی دراسة الجغرافیا السـیاسیه - الدکتور صبری فارس الهیتی

7 - الـسر المعروف مبدأ نکسن وکیسنجر في آسیا.

8 - توینبی منهج التأریخ وفلسفه التأریخ

9 - الأمیر

10 - اراء وأحادیث في اللغهوالادب - ساطع الحصری